UOT 331

Ramil Teyyub oğlu ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
İqtisadiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dosent,

Sevda Faiq qızı MAHMUDOVA
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
İqtisadiyyat İnstitutunun böyük elmi işçisi
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.001.0161

EMAL SƏNAYESİNDƏ FƏRDİ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi emal sənayesinin əhəmiyyətinin və əsas xüsusiyyətlərinin araşdırılması, emal sənayesində fərdi sahibkarlığın inkişafının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və onun yaxşılaşdırılması üçün təkliflərin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, ekspert metodu, kompleks təhlil metodları.

Tədqiqatın nəticələri - emal sənayesində fərdi sahibkarlığın inkişafının mövcud vəziyyəti araşdırılmış, onun yaxşılaşdırılması üçün müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - tədqiqatın nəticələri və irəli sürülən təklif və tövsiyələr fərdi sahibkarlığın formalaşması və inkişafı üçün tədbirlərin hazırlanmasında istifadə edilə və fərdi sahibkarlığın potensialından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – müasir iqtisadiyyat şəraitində fərdi sahibkarlığın inkişafının zəruriliyi əsaslandırılır, onun yaxşılaşdırlmasının konkret yolları göstərilir.

Açar sözlər: emal sənayesi, fərdi sahibkarlıq, mövcud vəziyyət, yaxşılaşdırmaq, inkişaf.

Giriş

Fərdi sahibkarların iqtisadi sistemdə rolu yeni rəqabətli bazarların formalaşdırılmasından, rəqabət şəraitində məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə çalışmaqdan, yerli xammal mənbələrindən daha səmərəli istifadə etməkdən, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsindən ibarətdir. Məhz buna görə hər bir ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda fərdi sahibkarlığın inkişafına mühüm əhəmiyyət verilir.

Azərbaycanda fərdi sahibkarlıq, ənənəvi olaraq mikro biznesə aiddir və ölkənin iqtisadi inkişafının mühüm göstəricisidir. Son illər ölkəmizdə, xüsusilə də emal sənayesində, fərdi sahibkarlığın formalaşmasında müəyyən nəticələr əldə edilsə də, onun inkişaf perspektivləri ilə bağlı ekspert qiymətləndirmələri çox qeyri-müəyyəndir. Ancaq araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda, o cümlədən onun emal sənayesində fərdi sahibkarlığın inkişafı üçün kifayət qədər potensial imkanlar mövcuddur. Fərdi sahibkarların iqtisadiyyatın hansı sahəsində fəaliyyət göstərmələrindən asılı olmayaraq onun nəticələri ölkə iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli təkan verə bilər. Ona görə də, fərdi sahibkarlığın formalaşmasına ciddi və sistemli yanaşmaq, onu daim inkişaf etdirmək lazımdır.

Emal sənayesinin əhəmiyyəti və əsas xüsusiyyətləri

Emal sənayesi həm istehsal vasitələri, həm də istehlak malları istehsal edən sənaye sahəsidir. Emal sənayesi, adətən, əmək bölgüsü ilə müşayiət olunan istehsalın sistematik təşkili ilə xarakterizə olunur.

Müxtəlif ölkələr və siyasi sistemlər arasında emal sənayesi əhəmiyyətli və çox vaxt unikal iqtisadi güc kimi qəbul edilir. Eyni zamanda, emal sənayesi dövlətin texnoloji gücünün mənbəyi hesab edilir. Emal sənayesi ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır, iş yerləri və malların ixracı mənbəyidir. Bu seqmentin azalması və ya daralması ölkənin iqtisadi tənəzzülünə işarədir.

Emal sənayesinin əsas xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, xammaldan hazır məhsul istehsalı ilə məşğul olur. Bu onu iqtisadiyyatın digər sahələrindən, məsələn, xammal istehsal edən kənd təsərrüfatından və ya məhsul istehsalını nəzərdə tutmayan xidmətlərdən fərqləndirir. Emal sənayesi həm də xammalı hazır məhsula çevirən müxtəlif texnologiya və proseslərin istifadəsi ilə xarakterizə olunur.

Beləliklə, emal sənayesi xammaldan hazır məhsul istehsal edən iqtisadiyyatın mühüm sahəsidir. Onun xüsusiyyətlərinə müxtəlif texnologiya və proseslərin, eləcə də müxtəlif istehsal növlərinin istifadəsi daxildir.

Emal sənayesini xalq təsərrüfatının digər sahələrindən fərqləndirən bir sıra xüsusiyyətləri vardır ki, onların da əsasları aşağıdakılardır:

a) xammal emalı əməliyyatları: emal sənayesi fiziki emal, kimyəvi emal, mexaniki emal və s. kimi xammal emalı əməliyyatlarının geniş spektrini əhatə edir. Bütün bu əməliyyatlar xammalın son məhsula çevrilməsinə yönəlib;

b) seriyalı və kütləvi məhsulların istehsalı: emal sənayesi məhsulların seriyalı və kütləvi istehsalına yönəlmişdir. Standartlaşdırılmış proseslər və avadanlıqlardan istifadə etməklə istehsalın səmərəliliyini artırmağa çalışır;

c) istehsal zəncirlərinin mövcudluğu: emal sənayeləri çox vaxt məhsulun emalı və yığılmasının müxtəlif mərhələlərini əhatə edən mürəkkəb istehsal zəncirlərini əhatə edir. Bu, istehsalın optimal təşkilinə imkan verir;

ç) xüsusi avadanlıqdan istifadə: emal sənayesi xammalın emalı və çevrilməsi əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün xüsusi avadanlıq və maşınlardan istifadə edir. Onlar prosesləri avtomatlaşdırmağa və məhsuldarlığı artırmağa imkan verir;

d) qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi: emal sənayesi istehsalın keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaq üçün qabaqcıl texnologiyalardan fəal şəkildə istifadə edir. Bura kompüter idarəetmə sistemlərinin istifadəsi, istehsalın avtomatlaşdırılması və robotlaşdırılması daxildir.

Bu xüsusiyyətlərinə görə emal sənayesi iş yerləri yaratmaq, istehsalı dəstəkləmək, istehlakçılara müxtəlif məhsullar təqdim etməklə iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır.

Bunlarla yanaşı, emal sənayesinin aşağıdakı üstünlükləri vardır:

- iqtisadi artıma dəstək verir. Emal sənayesi iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biridir və ÜDM-in artmasına və investisiyaların cəlb edilməsinə töhfə verir. Malların istehsalı ölkədə yeni iş yerləri yaratmağa, infrastrukturu inkişaf etdirməyə imkan verir;

- texnoloji tərəqqini sürətləndirir. Emal sənayesi müasir avadanlıqların, avtomatlaşdırmanın və yeni texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Bu, innovasiyanın inkişafına və istehsalın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edir;

- iqtisadi diversifikasiyaya şərait yaradır. Sənaye istehsalı ölkələrə müxtəlif sənaye sahələrini inkişaf etdirməyə, xarici bazarlardan və təchizatçılardan asılılığı azaltmağa imkan verir. Bu, sabit iqtisadi artıma və milli təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə töhfə verir;

- yeni iş yerlərinin yaradılmasına imkan yaradır. Emal sənayesi müxtəlif əhalini çoxlu iş yerləri ilə təmin edən əsas işəgötürən sahədir. Bu, işsizliyin azaldılmasına və vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasına kömək edir;

- ixracda artıma şərait yaradır. Emal sənayesində mal istehsalı ölkələrə ixracı artırmağa və xarici ticarəti inkişaf etdirməyə imkan verir. Bu, ticarət balansının yaxşılaşdırılmasına və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə kömək edir;

- infrastrukturun inkişafı. Emal müəssisələrinin fəaliyyəti inkişaf etmiş infrastruktur, o cümlədən yollar, enerji sistemləri, logistik mərkəzlər və digər obyektlər tələb edir. Bu, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına və ərazilərin inkişafına kömək edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, emal sənayesinin təkmilləşdirilməsi əhəmiyyətli maliyyə, informasiya və əmək resursları tələb edir. Müasir reallıqların göstərdiyi kimi, texnoloji müstəqilliyin təmin edilməsi dövlətlərin inkişafının ilkin şərtidir. Azərbaycanda emal sənayesinin innovativ inkişafı üçün əhəmiyyətli kapital xərclərinə baxmayaraq hələlik yüksək nəticələr əldə edilməsə də, bu

fəaliyyətlərin iqtisadi məqsədəuyğunluğu haqqında qənaətə gəlmək olar. Bu, texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş emal sənayesinin daha rəqabətli məhsullar istehsal etməyə imkan verməsi ilə əlaqədardır.

Emal sənayesinin inkişafı zəruri texnoloji bazanın modernləşdirilməsi və inkişafı ilə müşayət olunmalıdır. Milli iqtisadiyyatın transformasiyası yüksək texnologiyalı məhsulların payının artırılmasına yönəldilməlidir ki, bu da prinsipial olaraq yeni qabaqcıl texnologiyalardan istifadəni tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, emal sənayesində innovativ məhsullarla işləmək üçün yüksək ixtisaslı əmək ehtiyatlarına ehtiyac vardır. Bəzi müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, emal sənayesinin inkişafı bu sahənin müəssisələr səviyyəsində səmərəli inkişafı hesabına həyata keçirilir. Dövlətin uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini əvvəlcədən müəyyən edən iqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişafı üçün əsas olan innovativ komponentdir [11, səh.57].

M.A.Sidorov, N.M.Rumyancev və E.V.Lukin qeyd edirlər ki, dəfələrlə sübut edilmişdir ki, istehsalın iqtisadi artımının əsas hərəkətverici sahəsi emal sənayesidir [12, səh.146].

M.N.Nəcəfova, V.V.Duplin dövlətin maliyyə müstəqilliyinin və müdafiə qabiliyyətinin təmin edilməsində emal sənayesinin xüsusi rolunu qeyd edirlər. Müəlliflərin fikrincə, bu istiqamət dövlət həyatının digər sahələrinin hərtərəfli inkişafı üçün əsasdır [13, səh.39].

Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, ölkənin emal sənayesinin fəal inkişafı üçün təkcə əhəmiyyətli resurs potensialı deyil, həm də kadr, texniki, informasiya və texnoloji dəstək tələb olunur. Məhz onların varlığı aparıcı sahələrdən biri kimi emal sənayesinin səmərəli inkişafına imkan yaradır.

Emal sənayesində fərdi sahibkarlığın inkişaf dinamikası

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə *fərdi sahibkar hüquqi şəxs yaratmadan biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan və müəyyən edilmiş miqdarda vergiyə cəlb olunan şəxsdir.* Fərdi sahibkarlar mülkiyyəti və ya sahib olduğu biznesi idarə etmək üçün hüquqi olaraq yeganə məsuliyyətli şəxs hesab olunurlar. Onlar ortaya çıxan mənfəətə tamamilə sahib olurlar, yəni mənfəəti bölüşdürməyə məsul deyillər.

Fərdi sahibkarlar biznesin mənfəəti ilə bərabər, onun idarə edilməsində də birbaşa qərar sahibləri olduğu üçün idarəetmədə müəyyən rahatlıqlar yarada bilərlər.

Fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün Asan Xidmətdə VÖEN açmaq və müvafiq sənədləri almaq lazımdır. Bankda multi hesab açılmalıdır.

Fərdi sahibkarlıq fəaliyyətinin bir sıra üstün və mənfi cəhətləri vardır.

Üstünlüklər əsasən aşağıdakılardır:

- asan qeydiyyat;
- bank hesabından pulun tez və asan çıxarılması;
- cari hesab açmaq öhdəliyi yoxdur;
- mühasibat uçotu aparmaq öhdəliyi yoxdur;
- sadə hesabat;
- asan ləğvetmə;
- daha az cərimələr;
- işçiləri olmayan sahibkarlar vergi hesabatlarından başqa heç nə təqdim etmirlər.

Fərdi sahibkarlığın mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

- həmişə sığorta haqqı ödənilməlidir;
- borclar üçün tam məsuliyyət;
- fəaliyyət növləri üzrə məhdudiyyətlər;
- biznesin bölünməzliyi;
- DSMF-yə ödənişlərin edilməsi (DSMF üçün isə hər ay 62.5 manat sosial fonda + 10 manat icbari sığortaya), sahibkar vergilərinin ödənilməsi;
- statistika hesabatının verilməsi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, fərdi sahibkarlıq formasının riskləri böyükdür, bu halda biznes sahibi bütün əmlakını və kapitalını itirə bilər. Ona görə də, yekun qərar qəbul etməzdən əvvəl fərdi sahibkarlığı bir daha qiymətləndirmək və bütün müsbət və mənfi cəhətləri nəzərə almaq lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının emal sənayesində fəaliyət göstərən fərdi sahibkarların sayı cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1.

Emal sənayesində fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların sayı (nəfər)

Emal sənayesinin sahələri	İllər						
	2010	2015	2019	2020	2021	2022	2023
Emal sənayesi üzrə, cəmi	9644	15092	19842	22957	24898	25663	27123
1. Qida məhsulları istehsalı	2431	4079	5252	6042	6623	6924	7456
2. İçki istehsalı	189	224	235	260	255	241	239
3. Tütün məhsulları istehsalı	2	1	3	3	5	6	5
4 Toxuculuq sənayesi	115	135	182	215	247	286	299
5. Geyim istehsalı	733	947	1442	1436	1666	1824	2080
6. Dəri, dəridən məmulatların və ayaqqabıların istehsalı	184	177	177	172	186	188	191
7. Mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdan məmulatlar istehsalı	671	716	727	778	824	790	772
8. Kağız və karton istehsalı	32	62	75	102	119	118	126
9. Poliqrafiya məhsullarının istehsalı	294	592	804	1055	1130	1184	1244
10. Neft məhsullarının istehsalı	-	-	-	-	-	-	-
11. Kimya sənayesi	90	105	157	220	247	257	279
12. Əczaçılıq məhsullarının istehsalı	6	5	6	10	10	10	13
13. Rezin və plastik kütlə məmulatları istehsalı	1218	2659	2993	3186	3287	3310	3414
14. Tikinti materialları istehsalı	847	1795	2114	2305	2405	2388	2402
15. Metallurgiya sənayesi	28	46	71	92	105	108	114
16. Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatları istehsalı	513	1292	1638	1964	2081	2097	2119
17. Kompyuter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	12	4	10	30	27	28	25
18. Elektrik avadanlıqları istehsalı	40	65	99	143	163	169	190
19. Maşın və avadanlıqlar istehsalı	71	71	90	128	267	243	251
20. Avtomobil və qoşquların istehsalı	16	13	9	14	15	16	25
21. Sair nəqliyyat vasitələri istehsalı	3	5	5	7	10	14	18
22. Mebellərin istehsalı	749	920	1060	1490	1609	1695	1788
23. Sair sənaye məhsullarının (zərgərlik, musiqi, idman, tibb avadanlıqlarının və s.) istehsalı	1218	1179	1559	1436	1494	1473	1527

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2010-2023-cü illər ərzində Azərbaycanın emal sənayesi sahələrində fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların sayı (FSS) artmağa doğru meyil etmişdir. Bu artım aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 2015-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən - 56,5%;
- 2019-cu ildə 2015-ci ilə nisbətən - 31,5%;
- 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə - 15,5%;
- 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən - 8,5%;
- 2022-ci ildə 2021-ci ilə nisbətən - 3,1%;

- 2023-cü ildə 2022-ci illə müqayisədə - 5,7%.

Göründüyü kimi, 2023-cü il istisna olmaqla, son illər emal sənayesi sahələrində fəaliyyət göstərən FSS-nin, əvvəlki illərlə müayisədə artım tempi, ümumilikdə, azalmağa doğru meyil etmiş və bu göstərici 2022-ci ildə ən aşağı səviyyədə olmuşdur. Ancaq 2023-cü ildə qeyd edilən sənaye sahəsində bu katqoriya üzrə fəaliyyət göstərən sahibkarların sayı 2010-cu illə müqayisədə 2,8 dəfə artmışdır.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində qida məhsullarının istehsalı sahəsinin inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərdən keçirilən illərdə bu sənaye sahəsində faəliyyət göstərən FSS artmağa doğru meyil etmişdir. Belə ki:

- 2015-ci ildə qeyd edilən göstərici 2010-cu illə müqyisədə 67,8%;
- 2019-cu ildə 2015-ci illə müqayisədə - 28,8%;
- 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən- 15,1%;
- 2021-ci ildə 2020-ci illə müqayisədə - 9,6%;
- 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə - 4,5%;
- 2023-cü ildə 2022-ci ilə nisbətən - 7,7% artmışdır.

Beləliklə, bu sənaye sahəsində də fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların sayının artım tempi 2023-cü il istisna olmaqla, əvvəlki ilə nisbətən azalmağa doğru meyil etmişdir və 2022-ci ildə bu göstərici ən aşağı səviyyədə olmuşdur.

Hesablamalar göstərir ki, qida məhsulları istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən FSS 2023-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 3,1 dəfə çox olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, nəzərdən keçirilən illər ərzində içki istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən FSS-də artıb-azalmalar müşahidə edilir. Belə ki, bu sənaye sahəsində məşğul olan FSS 2015-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən 18,5%; 2019-cu ildə 2015-ci illə müqayisədə 4,9%; 2020-ci ildə 2019-cu iilə nisbətən 1,1% çox olduğu halda, 2021- ci ildə əvvəllki ilə nisbətətn 1,9%; 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə 5,5% və 2023-cü ildə 2022-ci ilə nisbətən 0,8% az olmuşdur. Buna baxmayaraq bu sahədə fəaliyyət göstərən FSS 2023-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 26,5% çoxalmışdır.

Nəzərdən keçirilən illər ərzində fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı tütün məhsulları istehsalı sahəsində, başqa sahələrə nisbət, ən az olmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildə tütün istehsalı sahəsində cəmi 2 nəfər, 2015-ci ildə bir nəfər, 2019 və 2020-ci illərdə 3 nəfər, 2021 və 2023-cü illərdə 5 nəfər, 2022-ci ildə 6 nəfər fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, toxuculuq sənayesində fəaliyyət göstərən FSS illər üzrə artmağa doğru meyil etmiş və aşağı səviyyədə olmuşdur. Belə ki:

- 2015-ci ildə qeyd edilən göstərici 2010-cu illə müqyisədə 17,4%;
- 2019-cu ildə 2015-ci illə müqayisədə - 34,8%;
- 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən- 18,1%;
- 2021-ci ildə 2020-ci illə müqayisədə - 14,9%;
- 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə - 15,8%;
- 2023-cü ildə 2022-ci ilə nisbətən - 4,5% çox olmuşdur.

Nəticədə bu sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən FFS 2023-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə 2,6 dəfə çox olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, geyim istehsalı sahəsində milli istehsalın həcmi, xüsusuilə keyfiyyətli geyimlər üzrə, daxili tələbatı ödəmək səviyyəsində deyil və ölkəmiz bu sahədə idxaldan asılı vəziyyətdədir. Geyim istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı bu asılılığı aradan qaldırmaq üçün yetərli deyil, baxmayaraq ki, təhlillə əhatə olunan illər ərzində onların sayı, 2020-ci ildə cüzi azalma istisna olmaqla, əvvəlki ilə nisbətən artmağa doğru meyil etmişdir. 2010-cu ildə geyim istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların sayı 733 nəfər təşkil etmiş, 2015-ci ildə onların sayı 29,2% artaraq 947 nəfərə, 2019-cu ildə 52,3% artaraq 1442 nəfərə çatsa da, 2020-ci ildə 0,4% azalaraq 1436 nəfərə enmişdir. Sonrakı illərdə bu göstəricinin sayı yenidən artmağa doğru meyil etmiş, 2021-ci ildə 1666 nəfəfə (əvvəlki illə müayisədə 16,0% çox), 2022-ci ildə-1824 nəfərə

(2021-ci illə müayisədə 9,5% çox) və 2023-cü ildə-2080 nəfərə (əvvəlki illə müayisədə 14,0% çox) çatmışdır. Beləliklə, 2023-cü ildə geyim istehsalı ilə məşğul olan FSS 2010-cu illə müqayisədə 2,8 dədə çox olmuşdur.

Azərbaycanda dəri, dəridən məmulatların və ayaqqabıların istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı 2010-2020-ci illər ərzində azalmağa, sonrakı illərdə cüzi də olsa artmağa doğru meyil etmişdir: 2010-cu ildə bu sahədə məşğul olan FSS 184 nəfər təşkil etmiş, 2020-ci ildə azalaraq 172 nəfərə enmişdir (azalma 6,5%), 2021-ci ildə onların sayı əvvəlki illə müqayisədə 8,1% artaraq 186 nəfərə, 2022-ci ildə cəmi iki nəfər artaraq 188-ə, 2023-cü ildə üç nəfər artaraq 191 nəfərə çatmışdır. Nəticədə son 14 il ərzində qeyd edilən sənaye sahəsində məşğul olan FSS 3,8% artmışdır.

2010-2021-ci illərdə mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdan məmulatların istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı artmağa, sonrakı illərdə-azalmağa doğru meyil etmiş və aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 2015-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən – 6,7% çox;
- 2019-cu ildə 2015-ci ilə nisbətən - 1,5 % çox;
- 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə - 7,0% çox;
- 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən - 5,9% çox;
- 2022-ci ildə 2021-ci ilə nisbətən – 4,1% az;
- 2023-cü ildə 2022-ci illə müqayisədə - 2,3% az.

Beləliklə, 2023-cü ildə mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdan məmulatların istehsalı ilə məşğul olan FSS 2010-cu illə müqayisədə 15,1% çox olmuşdur.

Tədqiqatla əhatə olunan illər ərzində kağız və karton istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı, 2022-ci il istisna olmaqla, ilbəil az da olsa, artmağa doğru meyil etmişdir. Nəticədə, 2023-cü ildə bu sahədə məşğul olan FSS 2010-cu illə müqayisədə 3,9 dəfə çox olmuşdur.

Son illərdə poliqrafiya məhsullarının istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən FSS-də ilbəil artım baş vermiş və 2010-cu ildəki 294 nəfərdən 2023-cü ildəki 1244 nəfərə çatmışdır (artım - 4,2 dəfə).

2010-2023-cü illər ərzində Azərbaycan üçün ənənəvi sahə olan kimya sənayesində fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların sayında illər üzrə, fərqli meyillə artım baş vermişdir. Belə ki, 2015-ci ildə bu sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən FSS 2010-cu illə müqayisədə 16,7%, 2019-cu ildə 2015-ci illə müqayisədə 49,5%, 2020-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 40,1% artdığı halda, 2021-ci ildə 2020-ci illə müqayisədə 12,3%, 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə 4,0% və 2023-cü ildə 2022-ci illə müqayisədə 8,6% artmışdır. Nəticə, 2023-cü ildə kimya sənayesində məşğul olan fərdi sahibkarların sayı 2010-cu illə müqayisədə 3,1 dəfə çox olmuşdur.

Qida məhsulları istehsalı sahəsindən sonra fərdi sahibkarların ən çox məşğul olduğu sahə rezin və plastik kütlə məmulatları istehsalı sahəsidir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, bu sənaye sahəsində məşğul olan FSS ilbəil artmağa doğru meyil etmişdir və 2010-cu ildəki 1218 nəfərdən artaraq 2023-cü ildə 3414 nəfərə çatmışdır (artım-2,8 dəfə).

Tikinti materiallarının istehsalı sahəsi Azərbaycanda fərdi sahibkarların ən çox məşğul olduğu sahələrdən biridir. Təhlil göstərir ki, bu sahədə fəaliyyət göstərən FSS, 2022-ci ildəki cüzi azalma istisna olmaqla, ilbəil artmağa doğru meyil etmiş və aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 2015-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən – 2,1 dəfə çox;
- 2019-cu ildə 2015-ci ilə nisbətən – 17,8 % çox;
- 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə - 9,0% çox;
- 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən - 4,3% çox;
- 2022-ci ildə 2021-ci ilə nisbətən – 0,7% az;
- 2023-cü ildə 2022-ci illə müqayisədə - 0,6% çox.

Hesablamalar göstərir ki, 2023-cü ildə tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların sayı 2010-cu illə müqayisədə 2,8 dəfə artmışdır.

Metallurgiya sənayesi ölkə sənayesinin inkişafında aparıcı sahələrdən biri hesab edilir. Bu sənaye sahəsi əsasən iri müəssisələrdə təmsil olunur. Bununla yanaşı az sayda fərdi sahibkarlar da

bu sahədə məşğul olurlar. Araşdırmalar göstərir ki, 2010-cu ildə Azərbaycanın metallurgiya sənayesi sahəsində cəmi 28 nəfər fəaliyyət göstərmiş, onların sayı sonrakı illərdə az da olsa artmağa doğru meyil etmiş və 2023-cü ildə 114 nəfərə çatmışdır.

Tədqiqatla əhatə olunan illər ərzində maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatları istehsalı ilə məşğul olan FSS, illər üzrə fərqli meyillə artmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə bu sahədə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların sayı 2010-cu illə müqayisədə 2,5 dəfə; 2019-cu ildə 2015-ci ilə nisbətən 26,8%, 2020-ci ildə əvvəllki ilə nisbətən 19,9%, 2021-ci ildə 2020-ci illə müqayisədə 6,0%, 2022-ci ildə 2021-ci ilə nisbətən 0,8% və 2023-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 1,0% artmışdır. Nəticədə, 2023-cü ildə bu sahədə fəaliyyət göstərən FSS 2010-cu illə müqayisədə 4,1 dəfə çox olmuşdur.

Kompyuter və digər elektron avadanlıqların istehsalı ilə məşğul olan FSS az olmaqla yanaşı, illər üzrə azalıb-artmaqla müşahüdə olunur. Belə ki, 2010-cu ildə bu sahədə 12 nəfər, 2015-ci ildə - 4 nəfər, 2019-cu ildə 10 nəfər məşğul olmuş, sonrakı illərdə artıb-azalsa da, 2023-cü ildə cəmi 25 nəfərə çatmışdır.

Nəzərdən keçirilən illər ərzində elektrik avadanlıqlarının istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı az olsa da, artmağa doğru meyil etmişdir. Belə ki, qeyd edilən fəaliyyətlə məşğul olanların sayı 2010-cu ildə 40 nəfər təşkil etmiş, sonrakı illərdə artaraq 2023-cü ildə 190 nəfərə çatmışdır (artım – 4,8 dəfə).

Maşın və avadanlıqların istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən FSS son illər artmağa doğru meyil etsə də (2022-ci il istisna olmaqla), sayları çox deyildir. Belə ki, 2010-cu ildə onların sayı cəmi 71 nəfər təşkil etmiş, 2023-cü ildə 251 nəfərə çatmışdır.

Avtomobil və qoşquların istehsalı, eləcə də, sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı sahələrində fəaliyyət göstərən FSS illər üzrə əsasən artmağa doğru meyil etsə də, azdır. Belə ki, onları sayı 2023-cü ildə müvafiq olaraq 25 və 18 nəfər təşkil etmişdir.

2010-2023-cü illərdə mebellərin istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı ilbəil artmağa doğru meyil etmiş, nəticə 2023 - cü ildə 2010-cu illə müqayisədəm 2,4 dəfə artaraq 1788 nəfərə çatmışdır.

Tədqiqatla əhatə olunan illər ərzində sair məhsulların (zərgərlik, musiqi, idman, tibb avadanlıqları və s.) istehsalı ilə məşğul olan FSS-də azalıb –artmalar baş vermişdir. Nəticədə onların sayı 2023-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən 25,4% artaraq 1527 nəfər təşkil etmişdir.

Nəticə

Aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, emal sənayesi sahələrinin hamısında məşğul olan fərdi sahibkarların sayı son 14 il ərzində artmağa doğru meyil etsə də, faktiki sayları çox deyildir. Araşdırmalar göstərir ki, bunun səbəbləri əsasən aşağıdakı problemlərlə əlaqədardır:

- fərdi sahibkarlığın formalaşması və inkişafı üçün müvafiq maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı, girov təminatı ilə əlaqədar olaraq bank kreditlərinin əlçatan olmaması;
- maddi resursların çatışmazlığı;
- istehsal edilən məhsulların satışı ilə bağlı çətinliklər. Bir çox sahibkarların məhsulları keyfiyyətsiz olduğundan deyil, bu cür məhsulların çeşidlənməsi, qablaşdırılması, çatdırılması və satışının digər xüsusiyyətləri ilə bağlı çətinliklər nəticəsində alıcılara çata bilmir. Deməli, xüsusi satış bazarları təşkil edilməli və onların təşkilində birinci rol fərdi sahibkarlara məxsus olmalıdır;
- biznes məlumatları əldə etməkdə çətinlik;
- ölkədə iqtisadi vəziyyətin qeyri-sabitliyi;
- sahibkarların özlərinin iqtisadi biliklərinin çatışmazlığı və s.

Fikrimizcə, fərdi sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına dəstək vermək üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- fərdi sahibkarlara fəaliyyətlərinin təşkili və genişləndirilməsi üçün güzəştli şərtlərlə bank kreditlərinin verilməsi;
- fərdi sahibkarların istehsal etdikləri məhsulların reallaşdırılmasına kömək etmək üçün dövlət

sifarişlərinin verilməsi;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı müvafiq biliklərin verilməsi məqsədi ilə fərdi sahibkarlar üçün vaxtaşırı seminarların keçirilməsi.

Hesab edirik ki, fərdi sahibkarlıq haqqında xüsusi qanunun qəbul edilməsinə aşkar ehtiyac var ki, bu qanun müxtəlif fəaliyyət növləri və gəlir məbləğləri üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif hüquqi rejimləri nəzərdə tutmalıdır.

Fərdi sahibkarları dəstəkləmək və qorumaq üçün əlavə tədbirlərin görülməsinə də açıq bir ehtiyac var, əks halda Azərbaycanda fərdi sahibkarların sektoru minimuma enəcək və iqtisadiyyata heç bir görünən təsir göstərməyəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. ARDSK. Bakı, 2016, 344 səh.
2. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. ARDSK. Bakı, 2023, 214 səh.
3. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. ARDSK. Bakı, 2024, 284 səh.
4. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. https://e-qanun.az/framework/7920.
5. Əliyev T.Q. Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi və sosial şərtləri. “Kooperasiya” Elmi-praktiki jurnal. 2017-ci il, №1(44) səh. 31-36.
6. Əliyev R.T., Mahmudova S.F. Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafi (monoqrafiya). “Avropa” nəşriyyatı. Bakı, 2020, 72 səh.
7. Niftullayev V.M. “Sahibkarlığın əsasları”- Bakı, “Zaman” nəşriyyatı-2002, 618 s.
8. Алексеев А. В. Стратегия развития обрабатывающей промышленности: иллюзия прорыва // ЭКО. 2021.№ 3. С. 88-105.
9. Минат В. Н. Инновационное развитие обрабатывающей промышленности США: региональный аспект //Наука о человеке: гуманитарные исследования. 2020. Т. 15. № 1. С. 209-216.
10. Мухсимова Д. Х. Оценка потенциала обрабатывающей промышленности в экономике России // Российский внешнеэкономический вестник. 2022. № 10. С. 72–78.
11. Платонова А. В., Пустынникова Е. В. Инновационное развитие предприятий обрабатывающей промышленности: тенденции и перспективы // Вестник университета. 2020. № 1. С. 57-64.
12. Сидоров М. А., Румянцев Н. М., Лукин Е. В. О развитии экономики с опорой на высокотехнологичные отрасли обрабатывающей промышленности // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». 2021. № 3. С. 145-161.
13. Наджафова М. Н., Дуплин В. В. Трудности развития обрабатывающей промышленности Курской области в разрезе ЦФО // Экономика и управление народным хозяйством. 2021. С. 209–215.
14. Устинова Л. Н. Анализ развития промышленности в регионах страны на основе программ Индустрии 4.0 //Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2021. Т. 14, № 2. С. 105-114.

Рамиль Тейюб оглы Алиев
Министерство Науки и Образования Азербайджанской Республики, ведущий научный сотрудник Института Экономики, доцент

Севда Фаиг кызы Махмудова
Министерство Науки и Образования Азербайджанской Республики, старший научный сотрудник Института Экономики

Современное состояние индивидуальной предпринимательской деятельности в обрабатывающей промышленности

Резюме

Цель исследования – расследовать значение и основные особенности обрабатывающей промышленности, оценить современное состояние развития индивидуального предпринимательства в перерабатывающей отрасли и подготовить предложения по его совершенствованию.

Методология исследования – системный подход, экспертный метод, методы комплексного анализа.

Результаты исследования - исследована современная ситуация развития индивидуального предпринимательства в перерабатывающей промышленности и даны соответствующие предложения и рекомендации по ее совершенствованию.

Практическая значимость исследования - результаты исследования и предложенные предложения и рекомендации могут быть использованы при подготовке мер по формированию и развитию индивидуального предпринимательства и позволяют более эффективно использовать потенциал индивидуального предпринимательства.

Оригинальность и научная новизна исследования - обоснована необходимость развития индивидуального предпринимательства в условиях современной экономики, указаны конкретные пути его совершенствования.

Ключевые слова: перерабатывающая промышленность, индивидуальное предпринимательство, текущая ситуация, совершенствование, развитие.

Ramil Teyyub Aliyev
Ministry of Science and Education of the Azerbaijan Republic, leading researcher at the Institute of Economics, associate professor

Sevda Faig Makhmudova
Ministry of Science and Education of the Azerbaijan Republic, senior researcher at the Institute of Economics

The current state of individual entrepreneurship in the manufacturing industry

Summary

The purpose of the study- is to investigate the significance and main features of the manufacturing industry, assess the current state of development of individual entrepreneurship in the manufacturing industry and prepare proposals for its improvement.

Research methodology - a systematic approach, an expert method, and methods of complex analysis.

Research results - the current situation of development of individual entrepreneurship in the manufacturing industry was studied and corresponding proposals and recommendations for its improvement were given.

Practical significance of the study - the results of the study and the proposed proposals and recommendations can be used in preparing measures for the formation and development of individual entrepreneurship and allow more efficient use of the potential of individual entrepreneurship.

Originality and scientific novelty of the study - the need for the development of individual entrepreneurship in the conditions of the modern economy is substantiated, specific ways of its improvement are indicated.

Key words: manufacturing industry, individual entrepreneurship, current situation, improvement, development.